

ELŐÍTÉLET ÉS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS AZ ISKOLÁBAN

LESZBIKUS, MELEG, BISZEXUÁLIS ÉS TRANSZNEMŰ (LMBT) FIATALOK
ISKOLAI TAPASZTALATAI EURÓPÁBAN

Az LMBT GYŰJTŐFOGALOM, MELY A leszbikus, a meleg, a biszexuális és a transznemű emberek igen sokszínű csoportjaira összefoglalóan utal, akik érdekeik hatékonyabb képviselése érdekében gyakran lépnek fel közösen a helyi és a nemzetközi politikai színtereken. Míg az LMBT címszó alá politikai okokból besoroló egyének között jelentős különbségek adódhatnak – például identitásuk, életmódjuk vagy egyéb jellemzőik tekintetében –, fő egyesítő erejük társadalmi kisebbségi csoporttagságukból ered. Az LMBT emberek ugyanúgy a korlátozott társadalmi érdekérvényesítő erővel bíró társadalmi csoportok tagjai közé tartoznak, mint például a magyarországi romák jelentős része, de két fontos dologban különböznek a „hagyományos” kisebbségektől: egyrészt nincsenek a testük által megjelölve, azaz a külső szemlélő számára nem feltétlenül válnak rögtön azonosíthatóvá; másrészt a létezésük még mindig sok helyen és sokak számára a „dolgok természetes rendjének” megkérdőjelezését jelenti (*Gross 1991*).

Az LMBT emberek mint társadalmi kisebbségi csoportok tagjai számtalan társadalmi, gazdasági és kulturális igazságtalanság áldozataivá válhatnak, de Nancy Fraser szerint politikai igényeik sokkal inkább vonatkoztathatóak a kulturális igazságtalanságok orvoslását szolgáló társadalmi elismerés (*recognition*) kivívására, mint a politikai és gazdasági alapstruktúrák átszervezésére, azaz egyfajta gazdasági újraelosztásra (*redistribution*). Ebben az összefüggésben az *elismerés* a szegélynivaló identitások újraértékelésével együtt járó kulturális vagy szimbolikus változásra utal – de jelentheti akár a társadalmi reprezentáció, az értelmezési és kommunikációs keretek társadalmi mintázatainak olyan teljes körű átalakulását, mely minden ember önértékelését megváltoztatná.

A meleg és a leszbikusok a heteroszexizmustól szenvednek: a heteroszexualitást privilegizáló parancsoló normák működésétől. Ezzel együtt jár a homofóbia: a homoszexualitás kulturális leértékelése. Szexualitásuk leértékelésével a homoszexuálisok megszegényítésnek, zaklatásnak, megkülönböztetésnek és erőszaknak vannak kitéve, míg az egyenlő jogokat és védelmet – azaz alapvetően a társadalmi elismerést – megtagadják tőlük. Persze a meleg és a leszbikusok súlyos gazdasági igazságtalanságoktól is szenvednek: rövid úton elbocsáthatják őket a munkahelyükről és a családok támogatására szánt szociális és jóléti juttatásokból is kizárják őket. Mindez azonban nem közvetlenül a gazdasági szerkezettel függ össze, hanem sokkal inkább egy igazságtalan kulturális értékstruktúra terméke (*Fraser 1997:18*).

A társadalmi elismerés hiánya szorosan összekapcsolódik az LMBT emberek bizonytalan állampolgári (*citizenship*) státusával: a teljes jogú állampolgári közösségi tagság ugyanis azt feltételezi, hogy az egyént nem a szokásostól eltérő, valamilyen kisebbségi hovatartozásához köthető jellegzetességének ellenére, hanem azzal együtt fogadják el (*Phelan 2001*). A társadalmi kirekesztés veszélyei közé tartozik, hogy ellehetetleníti az egyenlő esélyek és a politikai egyenlőség megteremtésének kísérleteit, míg az alulreprezentált társadalmi csoportok társadalmi integrációjának elősegítése hozzájárulhat a strukturális társadalmi egyenlőtlenségek hatékonyabb kezeléséhez (*Young 2000*).¹

Ebben az írásban a *strukturális elnyomás* *Iris Marion Young (1990)* által bevezetett koncepcióját alkalmazom azoknak a hátrányoknak és igazságtalanságoknak a megközelítésében, amit a fiatal LMBT emberek – egyénekként és elnyomott társadalmi csoportok tagjaiként – a megkérdőjelezetlen társadalmi normákból és intézményes szabályokból adódó mindennapi gyakorlatok eredményeként elszenvednek. Young az elnyomás öt kritériumát különbözteti meg: a gazdasági *kizsákmányolás*, a társadalmi-gazdasági *marginalizáció* és az érdekérvényesítési *erő hiánya* az elnyomást főként gazdasági összefüggéseiben értelmezi (ki dolgozik kinek, ki nem dolgozik, és ki hozhat fontos döntéseket), míg a *kulturális imperializmus* és a *rendszerszerű erőszak* kritériumai túllépnek a társadalmi munkamegosztással kapcsolatos jellemzőkön.

E modell alkalmazásának az a gyakorlati előnye, hogy segítségével leírhatóak a különböző társadalmi csoportokat érintő elnyomásfajták hasonlóságai és átfedései: így alkalmazható az LMBT fiatalokra is, akik egyszerre tartoznak a fiatalok és az LMBT emberek csoportjába, és akiket többszörösen érinthetnek a társadalmi kirekesztés és megkülönböztetés különféle mechanizmusai mind koruk, mind szexuális orientációjuk, illetve nemi identitásuk alapján.

Kutatási eredményeink is azt tükrözik, hogy az LMBT fiatalok az iskolában különösen a *kulturális imperializmus* megnyilvánulásaitól szenvednek: attól, ahogy a „társadalomban uralkodó jelentések az egyén saját csoportjának meghatározott perspektíváját láthatatlanná teszik, ugyanakkor az egyént sztereotip módon, egyfajta kitaszított Másikként jelölik meg (*Young 1990:58–59*); valamint attól, hogy *rendszerszerű erőszak* céltábláivá teszik őket, ami nem csak a személyüket vagy a tulajdonukat találomra érő, indokolatlan támadásokat jelent – melyeknek nincs más célja, mint az adott személy megkárosítása, megalázása, vagy elpusztítása –, hanem azt, az elnyomott csoportok tagjaiban élő tudatot is, hogy csoportidentitásuk miatt bármikor erőszak áldozataivá válhatnak (*Young 1990:61–62*).

¹ Ezt a felismerést tükrözi az Európai Parlament 2006-ban elfogadott homofóbia-ellenes határozata, mely arra hívta fel a tagállamokat, hogy biztosítsák az LMBT emberek védelmét a gyűlöletbeszéd és az erőszak ellen, valamint biztosítsák, hogy az azonos nemű partnerek ugyanolyan tiszteletet, méltóságot és védelmet kapjanak, mint a társadalom többi tagja. Ld.: European Parliament Resolution 18 January 2006: Homophobia in Europe. (P6_TA-PROV(2006)0018) <http://www.europarl.eu.int/omk/sipade3?TYPE=DOC=TA&REF=P6-TA-2006-0018&MODE=SIP&L=EN&LSTDOC=N>

Módszerek

E tanulmány empirikus alapjául az ILGA-Europe és az IGLYO társadalmi kirekesztéssel foglalkozó kutatócsoportja² által 2006-ban készített kérdőíves kutatás szolgált. A kutatás fő célja az volt, hogy bemutassa, miképpen akadályozza az LMBT fiatalok sikeres társadalmi beilleszkedését a társadalmi kirekesztés különféle mechanizmusainak működése.

A kérdőíves kutatás egy klasszikus közösségi minta felhasználásával készült (N=754),³ mely statisztikailag nem rendelkezik egy reprezentatív minta érvényesítő erejével. Ám mivel az LMBT-státus egy hivatalosan nem regisztrált és nem is regisztrálható személyes jellemző, az LMBT embereket megfelelő módon reprezentáló minta létrehozása nagyon problematikus – ha nem lehetetlen – feladat. Így leginkább arra törekedhettünk, hogy az önmagukat LMBT fiatalokként azonosító emberek tapasztalatait összegyűjtve felhívjuk a figyelmet az általuk érzékelt főbb problémákra. Ezért az országspecifikus értelmezések helyett elemzésünk fókuszába azok az egymáshoz nagyon hasonló társadalmi kirekesztés-mintázatok kerültek, melyek az általunk megkérdezett európai LMBT fiatalok beszámolóiból ki rajzolódtak.

Az elemzés első fázisában számszerűsíthető változóként azokra a kérdésekre adott pozitív és negatív válaszokat vizsgáltuk, melyek arra vonatkoztak, hogy az élet különböző területein tapasztalt-e a válaszadó öt mint leszbikus, meleg, biszexuális vagy transznemű embert érintő előítéletet vagy megkülönböztetést. Az eredeti mintára jellemző országok szerinti megoszlás legalábbis részleges kiegyenlítésére az országok népességszámának megfelelő súlyváltozót vezettünk be. A második fázisban a nyitott kérdésekre adott válaszok tartalmát elemeztük öt fő területen (család, iskola, kortárs csoport, közösség, média). E tanulmányban a kérdőíves kutatásnak a fiatal LMBT emberek által az iskolai életük során tapasztalt előítéletekre és megkülönböztető gyakorlatokra vonatkozó eredményeit foglalom össze.

Eredmények

Fiatal LMBT válaszadóink 61,2 százaléka számolt be negatív iskolai tapasztalatról. Az iskola a többi területtel összevetve is az egyik legproblematisabbként

---

2 Az ILGA-Europe a legnagyobb nemzetközi leszbikus és meleg civil ernyőszervezet (ILGA) európai régiója. Az IGLYO a Nemzetközi Leszbikus, Meleg, Biszexuális, Transznemű, Queer Ifjúsági és Diákszervezet. Ezúton is köszönöm az Evelyne Paradis, Björn van Rozendaal és a kutatás sok aktív résztvevője, valamint a válaszadók által nyújtott nélkülözhetetlen és egyszerű segítséget.

3 A kérdőíveket az ILGA-Europe és az IGLYO tagszervezetei küldték szét, de mindkét szervezet honlapján is elérhetőek voltak 17 különböző nyelven (magyarul is). A válaszadók 68 százaléka férfi volt, 29 százaléka nő, 2 százaléka transznemű, 1 százalékuk pedig nem adott választ a nemi identitásra vonatkozó kérdésre. A válaszadók életkori átlaga: 23,7 (medián érték: 22): 60 százalékuk 25 évesnél fiatalabb volt, 19 százalékuk a 25–29 éves korcsoportba tartozott, 20 százalékuk a 30–39 éves korcsoportba, míg 1 százalékuk 39 évesnél idősebb volt. 2006 január és április között 754 kitöltött egyéni kérdőív érkezett 37 európai országból. A mintára vonatkozó további részleteket lásd: http://www.ilga-europe.org/europe/publications/non_periodical/social_exclusion_of_young_lesbian_gay_bisexual_and_transgender_people_lgbt_in_europe_april_2006 37–38. o.

tűnt fel: a válaszadók 51,2 százaléka az LMBT-létből fakadó negatív tapasztalatairól számolt be saját családján belül; 29,8 százaléka a baráti körében; az önmagukat hívőként meghatározók⁴ 33 százaléka a vallási közösségében; 37,7 százaléka pedig bármely más közösségen belül, például az általa látogatott sportklubban vagy a munkahelyén; és 75 százalékuk találkozott olyan médiatermékekkel a saját országában, melyek az LMBT embereket sértő előítéleteket vagy megkülönböztetést (diszkriminációt) közvetítettek.

Az iskola témakörén belül külön rákérdeztünk arra, hogy a válaszadó találkozott-e az iskolai tananyagban olyasmivel, ami az LMBT embereket érintő előítéletnek vagy megkülönböztetésnek (diszkriminációnak) tekinthető, illetve tapasztalt-e valaha az életében kiközösítést, kicsúfolást vagy más (szóbeli vagy fizikai) erőszakot az iskolában, ami rá mint LMBT emberre irányult. A válaszadók 53 százaléka számolt be szóbeli vagy fizikai iskolai bántalmazásról, míg 43 százalékuk a tananyagban találkozott előítéletes vagy társadalmi megkülönböztetést tükröző, illetve erősítő részekkel.

Az iskolai bántalmazás okai és következményei

A másokat megfélemlítő erőszakos viselkedés (*bullying*) – amit az erővel való visszaélés mások ismételt, szándékos bántásában megnyilvánuló formájaként is értelmeznek (*Reid, Monsen & Rivers 2004*) – a negatív iskolai tapasztalatok széles skáláját foglalhatja magában a kicsúfolástól a kiközösítésen át az akár életveszélyes fizikai bántalmazásig. Korábbi kutatási eredmények szerint az áldozatok a következőkről számoltak be: „Csúfneveken szólítottak; megütöttek, rugdostak; félttem, ha egy bizonyos személy rám nézett; senki nem szólt hozzám; mindenféle pletykát terjesztettek rólam; mások előtt nevetségessé tettek; szexuálisan bántalmaztak; elvették a dolgaimat” (*Rivers 2000:15*). De ide tartoznak a panaszok a fizikai erőszakkal vagy a melegségük nyilvánosságra hozatalával fenyegető zsarolásról, a különböző tárgyakkal való megdobálásról, illetve a tanárok és más iskolai alkalmazottak által elkövetett szóbeli bántalmazásokról (*D’Augelli 1998; Vincke & Stevens 1999; McNamee 2006*).

A másokat megfélemlítő erőszakos viselkedéstől (*bullying*) valamennyivel nagyobb arányban szenvedtek az általunk megkérdezett fiúk (61 %), mint lányok (58 %) – korcsoport szerint pedig a 25 évesnél fiatalabbak (54 %) váltak leggyakrabban áldozatokká. Míg a homofób indíttatású erőszakos viselkedés problémája nem korlátozódik csupán az iskolákra, a felnövekvő gyermekek későbbi életére gyakorolt szocializációs hatások miatt is fontos külön figyelmet szentelni az „iskolái terror” e formáinak (*McLean & O’Connor 2003*).

A válaszadók többsége szóbeli támadásokat élt át, míg jóval kevesebben számoltak be az őket ért fizikai erőszakról:

⁴ A válaszadók 28 százaléka határozta meg magát vallásosként, 25 százaléka nem vallásosként, 48 százaléka pedig nem válaszolt erre a kérdésre.

Esetenként olyan megjegyzéseket kaptam, hogy „ez csak egy [átmeneti] fázis”, „te vagy az a bizonyos lesbizikus, ugye?” „ki a férfi és ki a nő [a kapcsolatokban]?” „ez a kapcsolat nem rendes, nem természetes”. (angol N23)⁵

Nem volt fizikai erőszak, de egy csomó szóbeli, indirekt... vihogás, amikor elmentünk mellettük, sértő feliratok a padunkon, a hátunk mögött rólunk terjesztett dolgok. (francia N18)

Leginkább szóban bántottak és érzelmileg, abban az értelemben, hogy kiközösítettek és úgy tettek, mintha ott sem lennének. (magyar F21)

Fizikailag csak egyszer bántottak – de a szóbeli bántás mindennapos. (szlovák F18)

...megverték, leköpdöstek, folyamatos csúfolódásoknak voltam kitéve az iskolán belül. (magyar, TF32)

Az általános iskola felső tagozatában az osztálytársaim többször kicsúfoltak, egyszer meg is vertek (de szerencsére nem nagyon). Holott maximum sejtették, amit akkor még én sem nagyon fogtam fel. Talán abból „következtettek”, hogy nem érdeklődtem a csajok iránt. Az esetekből soha nem lett semmi, mert ilyenrel egy gyerek nem fog odamenni az osztályfőnökhöz, inkább örül, ha túl van rajta és elfelejtheti. (magyar F24)

Az összes fiú [...] mint egy utolsó szemetet kezel, akit lehet lökdölni, dobálni, mert meg sem érdemli az életet. Persze nem is tudják, mi az, hogy melegnek lenni, mivel jár ez, csak a sztereotip előítéleteiket harsogják. (magyar F17)

Teniszütővel, botokkal vertek, rugdostak... többen is egyszerre úgy, hogy amíg az egyikük lefogott, a többiek ütöttek. Volt, hogy úgy odaszorítottak a falhoz, hogy nem kaptam levegőt. A tanárok és az iskolai nővér mind tudott erről, de soha nem csináltak semmit, hogy megállítsák őket. Soha nem jelentettem fel az iskolát. (svéd, F20)

A hosszú távú vagy gyakran ismétlődő bántalmazás komoly következményekkel járt az áldozatokra nézve: némelyikük teljesen elszigetelődött a társaitól és visszahúzódóvá vált éppen abban az időszakban, amikor a többi fiatal a társadalmi önkifejezés formáit sajátítja el, illetve csiszolgatja (*Martin 1982*). Azok a gyermekek és kamaszok, akik az iskolában durva viccek céltáblájává válnak, akiket megbélyegeznek és kiközösítenek azért, amik (ők maguk, illetve esetleg a családtagjaik), valójában egyenlőtlen esélyekkel indulnak az oktatásban: a megfélemlített és bántalmazott diákoktól nem reális ugyanis hatékony tanulást és iskolai részvételt elvárni (*Roffmann 2000*).

Sértegettek és csúfoltak. Az is előfordult, hogy a fiúk olyan furán néztek rám, és soha nem akarták, hogy a társaságukhoz tartozzam. A szavak néha jobban fájnak, mint a fizikai erőszak – mindez végül oda vezetett, hogy nagyon visszafogott lettem, kellemetlenül éreztem magam és kerültem a társadalmi érintkezési formákat egészen 18 éves koromig. (szlovén F21)

Az iskolában a melegségem miatt bántottak, de csak azért, mert az osztálytársaim azt feltételezték rólam, hogy meleg vagyok... ez még azelőtt volt, hogy bárkinek elmondtam volna, hogy meleg vagyok. Szóban és fizikailag is bántottak és a középiskola első három osztályában egyáltalán nem voltak barátaim. Mindez nagyon elbizonytalaní-

5 A válaszadó állampolgárságát, nemét (N=nő, F=férfi, TF=transznemű férfi, TN=transznemű nő) és korát minden idézet után zárójelben közöljük.

tott magamban és később is nehéz volt barátokra találnom, mert teljesen paranoiás és sebezhető lettem mindentől. (angol F21)

Egyes esetekben az áldozatok nem láttak más kiutat, mint az iskola elhagyását. A legtöbben tisztában voltak azzal, hogy a tanulmányok korai abbahagyása nagymértékben csökkenti a sikeres boldogulás esélyét bárki számára, mégis néhány válszadónk annyira elviselhetetlennek érezte a helyzetét az iskolában, hogy vállalta ezt a kockázatot is.

16 évesen hagytam ott az iskolát, mert az osztálytársaim állandóan szexuális témájú durva viccekkel székáltak. (magyar F33)

A tornaóra után az öltözőben megvert néhány lány, amikor találtak nálam egy papírt egy LMBT internetes fórum honlapjáról. ... Megígérték, hogy nem szólnak senkinek, ha megteszek mindent, amit mondanak. ... Egy csomó órát mulasztottam és soha nem fejeztem be a középiskolát, mert egyszerűen nem tudok újra visszamenni abba az iskolába! (portugál N18)

Sokan beszámoltak arról, hogy iskolatársaik homofób indíttatású erőszakos viselkedése már azelőtt elkezdődött, mielőtt ők maguk tudatosan kinyilvánítottak volna bármit is szexuális orientációjukkal vagy nemi identitásukkal kapcsolatban.

A középiskolában a többiek előbb értették meg, hogy mi van velem, mint én, és persze nem fogadták el. (olasz F24)

A középiskolában, bár én nem mondtam semmit a szexualitásomról, az egyik fiú évekig vert és „buzizott” – valószínűleg felfedezte a homoszexualitásomat, amit én titkoltam. (francia F25)

Mielőtt előbújtam volna, vagy egyáltalán megértettem volna, hogy ki is vagyok valójában, már „buziztak” és kiröhögtek... (lett F34)

Az áldozatok gyakran azzal magyarázták az ellenük irányuló támadások indítkát, hogy viselkedésük, illetve külső megjelenésük nem felelt meg a nemükkel kapcsolatos hagyományos elvárásoknak – vagy legalábbis zaklató társaik ezt így értékelték:

Kisiskolásként folyton zaklatott és bántott a többi fiú: ... erőszakosak voltak, folyton megaláztak és cikiztek. A gyerekek kegyetlenek tudnak lenni bárkivel, de különösen kegyetlenek azokkal a velük egykorú gyerekekkel, akik kevésbé felelnek meg a hagyományos nemi szerepeknek. (portugál F28)

Fiatalabb korban nőiesebb voltam – ez volt az oka, hogy a fiúk mindig kicsúfoltak. (moldovai F33)

Az általánosban még nem bújtam elő [nem voltam nyíltan meleg], de mindig többet beszélgettem a lányokkal. A fiúk pedig azzal cikiztek, hogy meleg vagyok és „kisbabának” csúfoltak. (cseh F21)

Egy csapat gyerek egyszer ellopta a tárcámat és mindent, ami benne volt, a fotókat, személyi iratokat összetépték, mert azt gondolták, hogy meleg vagyok. ... pedig akkoriban fogalmam sem volt erről. 13 éves voltam ... A megjelenésem miatt gondolták ezt rólam, mert fiúsan öltözködtem. (portugál N20)

Négy éven keresztül minden egyes nap fizikailag bántalmaztak az iskolában. Azért, mert túl férfiasnak találtak, és mert szerintük úgy néztem ki, mint egy fiú és persze azért, mert lesbikus vagyok. (svéd N20)

Ez a jelenség, különösen a kamaszodó kortárs csoporton belül, összefüggésbe hozható a nemi szerepek merev elkülönülését előíró viselkedési szabályok érvényesítésével, ahol a válaszadók tapasztalatai szerint könnyen a homoszexualitás gyanújába keveredhetett az, aki az „elvárható” nemi szerepeket nem a „megfelelő módon” teljesítette. Több kutató is felhívta már a figyelmet a nemiszerep-elvárásokhoz való alkalmazkodás hiányaiból, illetve az atipikus nemi viselkedésből (*gender atypicality*) adódó veszélyekre, melyek az LMBT fiatalok rendszeres zaklatásához, áldozattá válásához (viktimizációjához), sőt szélsőséges esetekben öngyilkosságához is vezethettek (*Remafedi et al 1991; D’Augelli et al 2002*).

Itt említhetők az atipikus nemi jellemzőikkel gyakran már kisdíák korukban feltűnő transznemű diákok gyakorlati problémái is, akik nehezen tudtak beilleszkedni az iskola gyakran hangsúlyozottan kétnemű világába: *A tornaórákon kettéválasztják a fiúkat és a lányokat, a transzneműeknek pedig problémát okoz a beilleszkedés* (olasz TF23).⁶

A (társadalmi) nemi szerepek „helyes” tartalmainak elsajátítása a szocializáció korai szakaszában kezdődik. E tartalmak az egyes társadalmakban uralkodó normákat tükrözik, így sok helyen jellemző, amit egyik válaszadónk így fogalmazott meg: az LMBT emberek létéről, ami általában *káoszként és devianciaként jelenik meg, [a társadalom tagjainak] többet kellene tudnia ahhoz, hogy jobban megértsék, mert amit eddig tudnak, az jórészt előítélet* (svéd N44). Máshol még azt a feltételezést is elutasíthatják, hogy léteznek nem-heteroszexuálisok – bár a mai Európában, különösen az uniós országokban ez már nem tekinthető tipikus álláspontnak: *Felesleges említenem, hogy melegeként nem bújtam elő az iskolában. A szovjet megszállás idején voltam diák és akkoriban a homoszexualitás akkora tabu volt, hogy csak na! Következésképpen csak 14 éves korom táján jöttem rá, hogy meleg vagyok. Az osztályban a legközelebbi barátom is meleg volt és ez mindkettőnk számára jelentős könnyebbséget jelentett* (lett F37).

A nemiszerep-elvárásokhoz „nem megfelelően” alkalmazkodó viselkedés különböző súlyosságú szankciói azonban nem csak az LMBT fiatalokat érinthetik az iskolában, hanem tulajdonképpen bárkit, akin a nemi atipikusság jeleit vélik felfedezni. Korábbi kutatásokban is hangsúlyozták, hogy a homofób indíttatású iskolai zaklatás a heteroszexuális gyerekekre is veszélyes lehet, amennyiben – tévesen – nem-heteroszexuálisként észlelik, azonosítják, és „büntetik” őket (*McLean & O’Connor 2003; D’Augelli 2003*).

Az osztálytársaim buziztak és vertek... de az egyik heteró osztálytársammal, aki ugyanolyan félnék volt, mint én, ugyanígy bántak... (francia F24)

Az iskolában a „feltételezett” homoszexuálisokat egy csomó cikizés, sértés és gúnyolódás érte. (olasz F28)

⁶ Magyar kutatási tapasztalatok is azt mutatták, hogy a transzszexuális emberek számára az iskola mint szocializációs közeg nem működött igazán hatékonyan többek között éppen az őket körülvevő értetlenség és a formális elvárások be nem teljesítését követő szankciók miatt. Erről bővebben lásd: Takács 2004: 88–90.

Ezen a ponton a gyakorlatban is tetten érhető a „heteroszexuális mátrix” (*Butler 1990*), amely az identitás belső koherenciájáról széles körben elterjedt feltételezés-ként lép működésbe. Ennek a – Butler szerint – illúziónak az a lényege, hogy ok-okozati kapcsolatot tételez egy ember biológiai neme, kulturálisan konstruált nemi szerepei és – e két „alapidimenzió” kifejeződéseiként vagy hatásaiként értelmezett – szexuális vágyai, illetve szexuális magatartása között. Így a társaikat „nem megfelelő mértékű” nőiességük vagy férfiasságuk alapján zaklató diákok motivációjának magyarázata lehet, hogy sikeresen internalizálták a heteroszexuális mátrix alapképletét. Ez alapján pedig az is elmondható, hogy az ilyen indíttatású zaklatás és bántalmazás sokkal inkább a zaklatók nemi szocializációs normáitól függ, mint a zaklatottak jellemzőitől – azaz ebben az összefüggésben az áldozattá válás esélyei tulajdonképpen teljesen függetleníthetők a szexuális vagy a nemi identitás kérdéseitől.

A homofób indíttatású iskolai bántalmazások áldozatai között tehát azok mellett, akik az esemény idején még maguk sem voltak tisztában szexuális orientációjukkal vagy ezt titkolni próbálták, említeni kell azokat is, akik ugyan nem szenvedtek közvetlenül szóbeli vagy fizikai erőszaktól, azonban nap mint nap meg kellett küzdeniük az erőszak fenyegető lehetőségéből adódó bizonytalansággal és félelemmel. Ebben a helyzetben több válaszadó számára ön maga nyílt felvállalása veszélyes következményekkel járó luxusként értelmeződött.

Az iskolában soha senkinek nem beszéltem a [szexuális] orientációmról, kivéve a melegeket. A többiek nem tudták, legalábbis szerintem nem. Kamaszként nem engedhettem meg magamnak, hogy elmondjam bárkinek... mert ebben a korban a legsérülékenyebb az ember, amikor még csak kezdted megérteni, hogy mi megy végbe benned, és ezt megosztani olyasvalakivel, aki talán nem ért meg, az [felesleges] luxus. (moldovai N23)

Pszichológiai erőszaktól szenvedtem, ami abból adódott, hogy rettegettem a szexuális orientációmmal kapcsolatos színvallástól. (olasz F25)

Talán boldognak mondhatom magam, de én nem tudok felidézni semmilyen nyílt diszkriminációt, ami engem mint meleget érintett volna. Persze ez annak is köszönhető, hogy az osztálytársaim előtt a középiskoláig nem vállaltam fel a melegségemet. Az, hogy ezt megtartottam magamnak [...] reakcióként értelmezhető arra a mélyen gyökerező félelemre, hogy mi történne velem melegként ebben a közösségben. (szlovák F27)

Az iskolában a megkülönböztetéstől való félelem miatt nem mertem felvállalni magamat. (német F30)

A tanárok szerepe

Míg a legtöbben főként osztály- és iskolatársaik zaklatásaitól szenvedtek, az ilyen negatív tapasztalatokkal bíró válaszadók 14 százaléka a tanárok problematikus szerepére hívta fel a figyelmet. A beszámolókból olyan tanárok szerepeltek, akik *nem nyújtottak segítséget és támogatást* (osztrák F21), akik nem akartak vagy nem tudtak rájönni, *hogy miből eredtek a problémáim 16–19 éves koromban* (francia F21), és akikre *egyáltalán nem lehetett számítani* (moldovai N30). A tanároknak és más is-

kolai alkalmazottaknak az LGBT diákok ellen irányuló erőszak megakadályozásával, illetve megelőzésével kapcsolatos visszafogottsága többféleképpen magyarázható: szerepet kaphattak ebben saját előítéleteik, sztereotip gondolkodásmódjuk, tájékozatlanságuk vagy a homoszexualitás és a transzneműség témakörei által keltett egyszerű kényelmetlenségérzet éppúgy, mint a saját erkölcsi vagy vallásos meggyőződésükből fakadó zavarodottság, hogy hogyan is kellene ezeket a kérdéseket megfelelően kezelni (Roffmann 2000; Ryan & Rivers 2003).

Esetenként a tanárok a passzív kívülálló szerepében jelentek meg, akik – ahelyett, hogy az áldozatoknak próbáltak volna segítséget nyújtani – szinte egyfajta cinkoságot vállaltak a zaklatókkal.

A középiskola idején végig [szenvedtem] a homofób támadásoktól, amik miatt kikíváncoltam a világból. Beszélhettem volna erről az osztályfőnökkel vagy a többi tanárral, de ők is tisztában voltak a helyzettel, és mégsem tettek semmit ellene, így semmit sem várhattam tőlük. (francia F22)

Amikor kirúgtak otthonról egy csomó igazolatlan órám lett, és amikor a portugál tanárom rákérdezett, hogy mi történik, elmondtam neki az igazat. De ő ahelyett, hogy segített volna nekem és beszélt volna a szüleimmel, csak annyit mondott, hogy erről ne beszéljek senkinek. (portugál N18)

A bántalmazások miatt felmentést kellett kérnem a tornaórák alól. Az osztálytársaim minden nap kizártak a tornaöltözőből – a tanár pedig titokban nekik drukkolt. (magyar F17)

Az a tény, hogy mindazt az erőszakot, amit elszenvedtem, soha nem tiltották meg vagy büntették, azt az érzést keltette, hogy az LGBT emberek elleni erőszak normális dolog – hiszen senki nem állít meg és nem mondja, hogy ez helytelen. (francia F22)

Szórványosan az intézményes szinten működő homofób gyakorlatokra is akadtak példák: mintha a homofóbia a hivatalos iskolai házirend része lett volna.

Tudok róla, hogy három tanárt elbocsátottak a tanszékről: egyiküket azért, mert meleg, a másik kettőt meg azért, mert olyan „illetlen” témákkal foglalkoztak, mint az LGBT ügyek és a feminizmus. (lengyel N23)

Egy egyházi fenntartású középiskolába jártam, ahol az igazgató tudott a szexuális orientációról. Az egyetlen dolog, amire megkért, hogy az iskolában tartsam ezt titokban. [Különb] nagyon jó volt a kapcsolatunk. (magyar F24)

A válaszdók tanáraik különféle homofób és heteroszexista⁷ megnyilvánulásairól számoltak be: többek között voltak olyan tanárok, akik *úgy keltek ki a homoszexualitás ellen, hogy nem tudták, vannak meleg is az osztályban* (finn N22), akik csak *nevetgéltek, amikor röviden szóba került ez a téma* (francia F25), és akik nyilvánosan megszégyenítették diákjaikat úgy, hogy *viccek céltáblájává* (magyar TF32) tették őket.

⁷ Heteroszexizmus: a heteroszexualitás felsőbbrendűségébe vetett hit; annak feltételezése, hogy minden ember heteroszexuális; az a meggyőződés, hogy minden embernek heteroszexuálisnak kellene lennie; a nem heteroszexuálisok ellen irányuló előítéletes attitűdök és diszkriminatív cselekvések, melyek a felsorolt feltételezésekből és meggyőződésekből indulnak ki (Roffman 2000). A heteroszexizmus mint intézményesített elnyomó rendszer negatív hatásai az LGBT embereken kívül azokat a heteroszexuálisokat is érintik, akik nem követik a férfiaság és a nőiesség hagyományos mintáit (Zimmermann 2000).

A középiskolában volt egy olyan tanárnő, aki szent feladatának tekintette a homoszexualitás elleni hadjárat-viselést. Biológiát tanított és az előadását néha csak azért szakította meg, hogy kapcsolatba hozza valahogy az éppen tanultakat a homoszexualitással (akkor is, ha éppen a növényekről volt szó), csak hogy kihangsúlyozhassa, mennyire undorítóak, perverzsek és mentálisan visszamaradottak a homoszexuálisok. Mivel egyházi iskolába jártam ebben a tekintetben a biológiaórák hangulata nem sokban tért el a többi órától, bár a legtöbb tanár még a homoszexuális szó kimondását is kerülni próbálta. (máltai N23)

Egy évvel ezelőtt egy fiatal kutatót osztottak be hozzám. Amikor megtudta, hogy leszbikus vagyok, bejelentette, hogy nem akar a továbbiakban velem konzultálni. [Állítólag] attól félt, hogy megpróbálom elcsábítani. (finn N29)

Tizedikben [kb. 16 évesen] a filozófiatanár [férfi] azt a feladatot adta, hogy írjunk dolgozatot egy választott témáról és én a homoszexualitást választottam. A dolgozatomat aztán felolvasta az egész osztály előtt, és kifejtette, hogy a homoszexualitás az egy betegség, és hogy ő nem hisz a biszexualitás létezésében, de aztán azzal fejezte be, hogy azért szívesen kipróbálná, milyen együtt lenni egyszerre két biszexuális nővel. (portugál N18)

A szexuális felvilágosítás órákon mindig csak a heteroszexuálisokról volt szó. Amikor megkérdeztem, hogy „és mi van a leszbikusokkal?”, az előadó azt válaszolta, hogy a leszbikus kapcsolat nem normális, mert nem lehet gyerekük. (magyar N17)

A tanárok szóhasználata is sokat elárulhatott homofób beállítottságukról. Az LMBT kérdésekkel kapcsolatban használt durva kifejezéseket a válaszadók sértőnek és fenyegetőnek érzékelték, míg bizonyos esetekben a politikailag inkorrekt szóhasználatot a tanárok tájékozatlanságának tudták be.

Nagyon bántó volt, amikor egyszer az egyik professzor az egyetemi előadás alatt mondott valamit a melegéről, amit viccesnek szánt és egy durva szót használt a melegekre. Úgy éreztem, hogy közvetlenül engem sért ezzel és rögtön ki akartam menni az előadásról. De nem mentem ki, mert az túl feltűnő lett volna és nem volt hozzá elég bátorságom se. De ezek után ennek a professzornak az óráira nem mentem többé. (szlovén F26)

Néhány tanár nagyon durva kifejezéseket használt az LMBT emberek ellen, ezért nem is mertem felvállalni magamat az iskolában. (olasz N19)

Szerintem azok az előítéletek, amikkel az általános iskolában találkoztam, a tanárok tudatlanságából eredtek. Főként az fordult elő, hogy a melegekre nem a megfelelő szavakkal utaltak és szerintem ez azzal magyarázható, hogy nem ismerték a politikailag korrekt, megkülönböztetés-mentes szóhasználatot. De emlékszem egy olyan tanárra is, aki egyébként nem volt homofób, mégis azt mondta, hogy ő nem engedné, hogy a homoszexuális párok gyereket fogadhassanak örökbe, mert ezek a gyerekek valószínűleg maguk is homoszexuálissá fognak válni felnőttkorukban. (szlovén F21)

Ebben az összefüggésben a tanárképzés hiányosságaira is többször felhívták a figyelmet: a válaszadók szerint a tanárokat egyáltalán nem készítik fel arra, hogyan közelítsék meg, illetve tárgyalják az iskolában – elfogult ítélkezéstől mentesen – az LMBT kérdéseket.

Az iskolákban nincs egyértelmű útmutatás arra vonatkozóan, hogyan tárgyalják az LMBT kérdéseket az osztályban, ezért a tanárok általában egyáltalán nem mondanak

semmit ezekről a témákról. A tanárokat nem tanítják meg ezeknek a kérdéseknek a kezelésére. Az egyetlen alkalom, amit fel tudok idézni, amikor szóba került a téma, az a hittan óra volt, ahol azonban eleve adott az elfogató megközelítés. (olasz F25)

A tanárok egyes esetekben bántó módon beavatkoztak tanítványaik magánéletébe. A magánéletet firtató kíváncsiskodó vagy sértő kérdéseket az érintett diákok emberi méltóságuk tiszteletbetartásának hiányaként értelmezték. A transznemű diákok esetenként nagyon problematikusnak érzékelték a helyzetüket – különösen olyan helyzetekben, amikor a tanárok nem tartották „elég egyértelműnek” nemi (ön)besorolásukat.

Két egyetemi professzor (igen, két professzor!) gyanította, hogy a barátnómmal való kapcsolatunk nem pusztán baráti jellegű. És egyszer el is bögtem magam, amikor külön behívtak magukhoz azért, hogy elmondják, ez a „furcsa” kapcsolat mennyire gátlón hat az iskolai előmenetelre, és mindenáron arra törekedtek, hogy bevalljam nekik, hogy igen, mi szeretők vagyunk... és persze arra is rá akartak venni, hogy hagyjuk abba ezt a „furcsa” kapcsolatot. (máltai N22)

Nekem az egyetemen az a legnagyobb probléma, hogy nem tudok vizsgázni anélkül, hogy a tanárok ne kérdezősködnének a magánéletemről (jelenleg nincs arra mód, hogy a nemi átalakító műtét elvégzése előtt a hivatalos papírjainkban már az „új nevünk” szerepeljen). Ugyanez vonatkozik a vizsgákra való jelentkezésre is, ami szintén nem megy megszégyenülés nélkül azok előtt, akik már olyan nemüként ismernek, amilyenvel azonosulni tudunk és nem azzal, amit születéskor kaptunk. (olasz TF23)

Az LMBT diákok számára pozitív szerepmodell-lehetőséget kínáló önmagukat nyíltan LMBT emberként meghatározó tanárok hiányát az iskolákban sokan szintén az elfogadás hiányának általános tüneteként említették: *nagyon kevés a nyíltan meleg tanár, ha van ilyen egyáltalán, mert ez az [iskolai] alkalmazottak számára sem a legideálisabb terep önmaguk nyílt felvállalására* (ír F25).

Az egyetemen természettudományt tanultam, így ott ez a téma nem nagyon került elő. Egy dolog, amire emlékszem, szintén az egyetemen, volt egy [tanár], aki mindenféle lilaködös, szabadon választható előadást is tartott, a fenntartható fejlődésről, a világ keletkezéséről stb. Egy kereszt volt az oktatói szobája falán. És ő volt az, aki az egyik ilyen vicces, a vallás és a természettudomány kapcsolatát vizsgáló előadásához adott jegyzetben azt írta (meg akkor az előadáson el is mondta), hogy a homoszexualitást Isten plántálja az emberbe (mondhatta volna, hogy veri vele, azt hiszem, az adott illető elég komolyan látens meleg, a „gaydar”-om [„gay /ra/dar” = meleg radar] legalábbis „bejelzett”), és ha már ezzel kell élnie, akkor fojtassa el magában, és az ebből a belső konfliktusból származó „lelki energiák” a kreativitás kiapadhatatlan forrásai lehetnek. Már akkor is hülyén hangzott ez az érvelés, és ma már tisztábban látom, hogy ha valaki azt az elfojtás-mennyiséget és a belőle eredő lelki zavarokat (melyekben nekem is részem volt régebben) „kreatív lelki energiáknak” látja, akkor az illető valószínűleg csak a saját szenvedésére próbál valamilyen módon a (valószínűleg) jó mélyen belenevelt vallásos tabuk számára is elfogadható megfogalmazást vagy magyarázatot találni. (magyar F29)

Nyíltan meleg vagy lesbikus tanárokról szóló utalások csak a holland válaszokban szerepeltek. Pedig amíg az LMBT tanárok nem érzik eléggé biztonságban magukat az iskolában, mert úgy ítélik meg, hogy tartaniuk kell szakmai előmenetelük

esélyeinek romlásától vagy munkatársaik rosszallásától, addig elég valószínűtlen, hogy a diákok elfogadóbb módon közelítenének az LMBT emberekhez (*McLean & O'Connor 2003*).

Én magam is tanár vagyok, és csak azt tudom mondani, hogy könnyebb az életem így, hogy nem vállalom nyíltan [a lesbikusságomat]. Ha előbújnék, biztos, hogy diszkriminálnának és valószínűleg ki is rúgnának az állásomból. Két másik nőről tudok, aki emiatt veszítette el az állását: az egyik óvodavezetőként dolgozott, a másik pedig egy iskolában. Úgyhogy egyelőre inkább nem beszélek erről nyíltan. (szlovén N34)

Amikor tanárként dolgoztam, sok szülő és kolléga kerülni kezdett, miután megtudták. (svéd N25)

Elfogadó, segítő bánásmódról és tanári támogatásról nagyon kevesen számoltak be, csupán azoknak a válaszadóknak a 4 százaléka, akik nem rendelkeztek negatív iskolai tapasztalatokkal: a *tanárok mindig pozitívan nyilvánultak meg a homoszexualitással és a melegekkel kapcsolatban* (holland F20); *az egyik tanár nagyon pozitívan értékelte, hogy a középiskolában előbújtam* (holland N22); *amikor még iskolába jártam, a diákok egy kicsit cikiztek, de a tanároktól rendkívüli támogatást kaptam* (máltai F23).

LMBT témák az iskolai tananyagban

Míg a válaszadók 43 százaléka találkozott a tananyagban az LMBT embereket érintő előítéletes vagy társadalmi megkülönböztetést tükröző elemekkel, többen azt hangsúlyozták, hogy az LMBT emberekkel kapcsolatos témák hiánya a tananyagban a valóság eltorzítását jelenti. Korábbi kutatások is arra hívták fel a figyelmet, hogy (a különböző etnikai csoportok társadalmi megjelenítési igényeihez hasonlóan) szükség lenne az LMBT emberek pozitív ábrázolására a tananyagban: ezáltal ugyanis a diákok nyitottabbá válhatnak a különféle – valóban létező, ám társadalmilag kevésbé ismert vagy elismert – család- és életformák elfogadására. Továbbá a saját élettapasztalatokra való ráismerés lehetősége a tananyagban mind az LMBT fiatalok, mind az LMBT szülők gyermekei számára társadalmi létezésük megerősítését jelenthetné (*McLean & O'Connor 2003*).

A homoszexualitás témája teljesen kimaradt – mintha nem is létezne. (osztrák F23)

Semmilyen más szexuális orientációról vagy nemi identitásról [nem hallottunk], csak a heteroszexuális női és férfi identitásról. (horvát N27)

A tananyagban nem szerepelt semmi a szexuális orientációról, csak a tanároktól lehetett hallani az LMBT emberekkel kapcsolatos saját élményeikből merített mindenféle megalázó történetet és durva viccet. (fehérorosz N18)

Majdnem minden általános iskolai tankönyvem tele volt viktoriánus korabeli sztereotípiákkal és teljesen idejétmúlt valóságábrázolással – ez a fajta nevelés csak arra jó, hogy egy Disneyworld-beli életre készítse fel a gyerekeket. A tananyagban nem volt szó homoszexuálisokról, mert a tananyagban a homoszexuálisok nem is léteztek. (máltai N23)

A sztereotípiák megmaradnak: amikor egy órán az LMBT dolgokkal kapcsolatban kitér a röhögés, a tanár szinte soha nem mond semmit (még az egyetemen se). De nem

említi soha a homoszexuálisok deportálását a nácik által. Nincs semmiféle homofóbia prevenció az iskolában. (francia N18)

Az LMBT témák iskolai tananyagbeli elhallgatását és hiányát sokan a társadalmi megkülönböztetés egyik formájaként, az LMBT emberek társadalmi láthatatlanságának fenntartásában fontos szerepet játszó, intézményes szintű eszközként értelmezték.

A hallgatás a diszkrimináció legrosszabb fajtája. (olasz TF26)

Soha nem olvasunk vagy hallunk LMBT emberekről az iskolában. Szerintem ez a fajta hallgatás és a láthatatlanság fenntartása is megkülönböztetés. (dán N25)

A homoszexualitás (vagy például az idegengyűlölet elleni fellépés vagy a nők jogaiért való küzdelem témáinak) mellőzése és kihagyása az iskolai tananyagból már önmagában is diszkrimináció. (szlovén F21)

Az összes tárgy tananyagára jellemző a középiskolai szinten és nagyrészt az egyetemen is, hogy a társadalmi nemek szempontjából egyáltalán nem érzékeny [gender-sensitive]. Az LMBT kérdések még emberi jogi megközelítésben is nagyon ritkán szerepelnek az egyetemi tananyagban. A leginkább diszkriminatív dolog az iskolákban az, hogy az LMBT témákat marginalizálják, kerülnek, elítélik, mellőzik vagy úgy jelenítik meg, mint valami devianciát, ami nem érdemel figyelmet. (litván F34)

Az oktatást teljesen átható heteroszexizmus nagyon ritkán kérdőjeleződik meg. (magyar TF29)

Szerintem a homoszexualitás még mindig tabutéma az általános és a középiskolákban. Nem tárgyalják ezt a témát, amit én diszkriminációnak értek meg, hiszen gyakran volt az az érzésem, hogy olyan, mintha nem is léteznék. A homoszexualitás tárgyalásának hiánya hozzájárult ahhoz, [...] hogy akkoriban kialakult bennem az az erős érzés, hogy valami nem stimmel velem és valamilyen orvosi kezelésre, illetve gyógyításra szorulok. (szlovén F21)

A nem heteroszexuális szexualitásformák mellőzésének sok országban tapasztalható gyakorlata a szexuális és az egészségneveléssel foglalkozó iskolai órákon veszélyes következményekkel járhat az LMBT fiatalok egészségével kapcsolatban is: feltételezhető ugyanis, hogy az e gyakorlat által is sugallt társadalmi elutasítás és stigmatizáció távol tartja akár a szexuálisan már aktív LMBT fiatalokat is a számukra fontos egészségügyi információktól és más forrásoktól, melyek elősegíthetnék egészségük megőrzését. Identitásuk és viselkedésük titkolása, valamint az egészségügyi szolgálatoktól való távolmaradásuk pedig hozzájárulhat ahhoz, hogy csökkenjen vagy meg se jelenjen például a meleg és lesbikus fiatalok igényeinek megfelelő egészségügyi ellátás – hiszen úgy tűnhet, hogy ilyen ellátásra alig van, vagy egyáltalán nincs igény (*Campbell & Aggleton 1999*).

Nincs melegeknek szóló szexuális oktatás, így azt se mutatják meg, hogyan gyakoroljuk a biztonságos[abb] szexet. (angol N23)

A homoszexualitást meg sem említették a szexuális neveléssel foglalkozó órákon, de a heteroszexuális szexet is úgy mutatták be, mint aminek az egyetlen célja a reprodukció... (osztrák F20)

Adottnak vették, hogy nincsenek homoszexuálisok az osztályban és ebből kifolyólag nem is kell semmit mondaniuk nekünk a homoszexualitásról a szexuális nevelés órán. (dán N21)

A szexuális felvilágosítás kizárólag a heteró szerepekre korlátozódott, de ott is abban az életkorban (16–17 évesen), mikor már jónéhány osztálytársam gyakorolta ezt a tevékenységet, tehát elkésve... (magyar F31)

Az egészségnevelés csak a heteró párokra vonatkozott, a szexet úgy értelmezték, mint ha csak férfi és nő között történhetne. (finn N24)

A válaszadók többsége sérelmezte, hogy amikor az LMBT témák egyáltalán megjelennek az iskolában, akkor szinte kizárólag negatív kontextusokban, például betegségként, bűnként vagy természetellenes létformaként kerülnek szóba.

Csak érintőlegesen említették az egészségnevelés órán, hogy vannak azok a beteg emberek: a homoszexuálisok. (lett F37)

Egyik nap a biológiatanár azt mondta, hogy a HIV/AIDS terjedéséért 83 százalékban az LMBT emberek a felelősek. (fehérorosz N16)

Egészségügyi tanulmányaim során szúrta szemem, hogy a homoszexualitást kóros szexuális magatartásként, devianciaként sorolják be, és ráadásul egy körben említik pl. a pedofiliával, nekrofilával, és egyéb, valóban kóros állapotokkal. Véleményem szerint ez mélységesen felháborító, sértő. És ezt oktatják közép- és felsőfokon is az egészségügyi szak- és orvosképzés területén. (magyar F20)

A tananyagban írtak valamit a homoszexualitásról mint a szexuális perverziók egyik formájáról. (moldovai N25)

Első alkalommal az általános iskola hetedik osztályában biológiaórán találkoztam az LMBT témával. A tanár egy szexuális felvilágosító filmet mutatott nekünk (fiúknak). Az egyetlen LMBT embert, aki szerepelt, idősebb férfiként ábrázolták, aki egy parkban édességgel akart fiatal fiúkat magával csalni a lakására, hogy ott aztán megrontsa őket. Úgy éreztem, hogy ezzel a figurával nem tudok semmiféle módon azonosulni, de a meleg férfiak és a pedofília közötti kapcsolat megteremtése is alapvetően téves, elfogult és diszkriminatív volt. (szlovák F27)

A vallásos oktatás nem volt önmagában negatív, de közvetett módon negatívan hatott, hogy nem cáfoltak meg egyes tévhiteket... A keresztények nem követik Mózes harmadik könyvének a törvényeit, mégis önkényesen kiragadott részeket idéznek innen, amikor a melegeket akarják lerohanni ezzel. (magyar F21)

A vallás-(értsd: klerikalizmus)-órákon a papok és a katolikus tanárok gyakran hasonlították a homoszexualitást a szodómiához és más keresztény „bűnökhöz”. (lengyel F16)

A családi életre nevelés órán azt tanultam, hogy a homoszexualitás természetellenes. (lengyel N19)

Az egészségnevelés tankönyvemben a homoszexualitást a „szokatlan szexuális viselkedés” fejezetben tárgyalták, és úgy magyarázták, mint a rossz nevelés termékét – bár a könyvben kifejezetten hangsúlyozták, hogy az embereknek meg kell szabadulniuk a homoszexuálisokkal szembeni előítéletektől. (szlovén F32)

Az iskolai tankönyvekből és egyéb iskolai anyagokból egy régóta ismert diszkurzív stratégia következetes alkalmazása köszönt vissza, mely a homoszexualitást men-

tális betegségként, vagy különböző betegségekkel való megfertőződési hajlamot növelő, illetve más, az ifjúság elborzasztására szánt negatívumokhoz kapcsolódó tényezőként mutatja be (*Ellis & High 2004*). E stratégia jellemzője, hogy az LMBT emberekkel kapcsolatos tág és sokszínű témaköröket a férfiak homoszexualitására, és azon belül is gyakran kifejezetten a szexuális aspektusokra redukálják.

A legnagyobb probléma nekem az, hogy az iskolában a homoszexualitást mindig szexként tárgyalják, és soha nem érzelemként. (svájci F17)

A homoszexualitásról ritkán beszélünk, a tanárok nem nagyon segítenek, hogy építő jellegű beszélgetések alakuljanak ki ezzel kapcsolatban – a biszexuálisokról és a transzneműekről pedig egyáltalán nem esik szó. (szlovén N29)

Válaszadóink azonban említettek néhány – főként a felsőoktatásra vonatkozó – jó példát is, amikor az LMBT témákat árnyaltabban és megfelelő érzékenységgel kezelték, illetve utaltak diszkriminációellenes iskolai kezdeményezésekre.

Az egyetemeken szerintem már pontosabb és korrektebb a tájékoztatás – főleg a szociológia és a pszichológia kurzusokon. (olasz N19)

Az irodalom- és a történelemórákon tárgyaltuk a meleg polgári jogaival kapcsolatban felvetődő modern dilemmákat. Az egyetemen nem voltak problémáim, a queer tanulmányok különösen megragadtak, így ebből a tárgyból készítettem a diplomamunkámat is. (olasz F26)

Vannak „Meleg és leszbikus tanulmányok” [Gay and lesbian studies] kurzusaink, ahol nagyon pozitív megközelítésben többet hallhatunk a queer népeiségről. (szlovén N23)

Mind az általános, mind a középiskolában előkerült a homoszexualitás témája. [...] Ezek az órák azt mondták, hogy ez normális dolog, és megkérdőjelezték az előítéleteket. (holland N28)

Az iskolámban bevezettek egy antidiszkriminációs szabályzatot, mely külön kitér az LMBT emberek megkülönböztetésének tiltására. (svéd N20)

A svéd LMBT ifjúsági szervezet, az RFST Ungdom dolgozott egy olyan projekten, melynek a keretében megvizsgálták a svéd iskolákban használt biológia tankönyveket: hogy van-e bennük szó LMBT témákról, és ha igen, „helyes-e” a közölt tartalom. A legtöbb könyv tartalmát nem találták megfelelőnek, és ezeket ki is vonták az iskolai használatból. Ennek a projektnek nagy hatása volt Svédországban: most más intézmények is vizsgálatba kezdtek más tantárgyak tekintetében, és a dolgok kezdenek javulni. (svéd N22)

Konklúzió

Kérdőíves kutatásunk eredményei azt mutatták, hogy az általunk megkérdezett európai LMBT fiatalok gyakran szenvedtek az iskolában az elismerés (*recognition*) hiányától és az iskolai közösségekből való kirekesztéstől. Young *strukturális elnyomás* koncepcióját alkalmazva az LMBT fiatalok iskolai helyzetéről elmondható, hogy iskolai bántalmazásuk és megfélemlítésük, valamint az a tény, hogy a legtöbb iskolában nem ismerik fel és nem kezelik hatékonyan ezeket a problémákat, az LMBT emberek ellen irányuló *rendszerszerű erőszak* tüneteként, míg az LMBT témák tan-

anyagbeli láthatatlansága, illetve negatív ítéleteket tükröző reprezentációi a heteronormatív⁸ *kulturális imperializmus* működésének jeleiként értelmezhetők.

A heteronormatív iskolai gyakorlatok és az LMBT életformákat övező hallgatás hozzájárult az LMBT fiatalok elszigeteltségének kialakulásához, valamint ahhoz a meggyőződéshez, hogy előbújásuk – azaz önmaguk nyílt felvállalása – veszélyeztetné fizikai és érzelmi jóllétüket (*Quinlivan & Town 1999*). Ezért gyakran folyamodtak identitásuk – sok, másként is hasznosítható energiát és időt felemészítő – titkolásához.

Az LMBT témákra specializálódott pedagógiai szakemberek többsége egyetért abban, hogy az LMBT emberek számára is biztonságot adó iskolai környezet megteremtéséhez szükség lenne az iskolán belüli zaklatást tiltó rendszabályok bevezetésére és betartatására; az LMBT tanárok számára olyan körülmények biztosítására, hogy ők se kényszerüljenek identitásuk leplezésére; és az LMBT életstílusoknak a valósághoz hűbb tananyagbeli megjelenítésére. Bár a téma avatott szakértői számára is maradnak még nyitott kérdések: például arra vonatkozóan, hogy mely LMBT reprezentációk lennének a célnak „igazán megfelelőek”, és mely LMBT életformák vagy emberek bemutatása lenne „célszerű” a sok variáció közül (*Talbur 2004*).

Az általunk megkérdezett európai LMBT fiatalok tapasztalatai alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy Európában még sok helyen az LMBT emberek, és különösen az LMBT fiatalok, társadalmi kirekesztettségének kérdései még a probléma-felismerés fázisában vannak. Ebben az összefüggésben a témával kapcsolatos társadalmi tudatosság növelése – különböző oktatási programok és anyagok kifejlesztésén keresztül, valamint további kutatások elvégzésével és a kutatási eredmények minél szélesebb körű közzétételével – lehet a diszkrimináció megelőzésének és a strukturális elnyomás felszámolásának egyik hatékony eszköze.

TAKÁCS JUDIT

IRODALOM

- BUTLER, JUDITH (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York, Routledge.
- CAMPBELL, CATHERINE & PETER AGGLETON (1999) Young People's Sexual Health: A Framework for Policy Debate. *Canadian Journal of Human Sexuality*, 8(4) pp. 249–263.
- D'AUGELLI, ANTHONY R. (1998) Developmental implications of victimization of lesbian, gay and bisexual youths. In: G.M. HEREK (szerk.) *Stigma and sexual orientation: understanding prejudice against lesbians, gay men, and bisexuals*. Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 187–210.
- D'AUGELLI, ANTHONY R. (2003) Lesbian and Bisexual Female Youths Aged 14 to 21: Developmental Challenges and Victimization Experiences. *Journal of Lesbian Studies*, 7(4) pp. 9–30.
- D'AUGELLI, ANTHONY R., NEIL W. PILKINGTON & SCOTT L. HERSHBERGER (2002) Incidence and mental health impact of sexual orientation victimization of lesbian, gay, and bisexual youths in high school. *School Psychology Quarterly*, 17, pp. 148–167.
- ELLIS, VIV WITH SUE HIGH (2004) Something more to tell you: gay, lesbian or bisexual young

⁸ Heteronormativitás: olyan kulturális és társadalmi gyakorlatok, melyek arra készítetik a nőket és a férfiakat, hogy a heteroszexualitást tekintsék az egyetlen elképzelhető szexualitásformának. Magában foglalja a heteroszexualitás elfogadását kizárólagos viselkedésbeli normaként: az egyetlen „normális létformaként” és a társadalmi megbecsülés egyik fő forrásaként (*Flowers & Buston 2001*).

- people's experiences of secondary schooling. *British Educational Research Journal*, 30(2), pp. 213–225.
- FLOWERS, PAUL & KATIE BUSTON (2001) I was Terrified of Being Different": Exploring Gay Men's Accounts of Growing up in a Heterosexist Society. *Journal of Adolescence*, 24(1), pp. 51–65.
- FRASER, NANCY (1997) *Justice Interruptus. Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. New York & London, Routledge.
- GROSS, LARRY (1991) Out of the Mainstream: Sexual Minorities and the Mass Media. *Journal of Homosexuality*, 21(1–2), pp. 19–46.
- MARTIN, A. DAMIEN (1982) Learning to hide: The socialization of the gay adolescent. *Adolescent Psychiatry*, 10, pp. 52–65.
- MCLEAN, CARL & WILLIAM O'CONNOR (2003) *Sexual Orientation Research Phase 2: The Future of LGBT Research – Perspectives of Community Organisations*. Edinburgh, Scottish Executive Social Research.
- McNamee, Helen (2006) *Out on Your Own. An Examination of the Mental Health of Young Same-Sex Attracted Men*. Belfast, The Rainbow Project.
- PHELAN, SHANE (2001) *Sexual Strangers. Gays, Lesbians, and Dilemmas of Citizenship*. Philadelphia, Temple University Press.
- QUINLIVAN, KATHLEEN & SHANE TOWN (1999) Queer pedagogy, educational practice and lesbian and gay youth. *Qualitative Studies in Education*, 12(5), pp. 509–524.
- REID, PHILIPPA, JEREMY MONSEN & IAN RIVERS (2004) Psychology's Contribution to Understanding and Managing Bullying within Schools. *Educational Psychology in Practice*, 20(3), pp. 241–258.
- REMAFEDI, GARY, JAMES A. FARROW & ROBERT W. DEISHER (1991) Risk factors for attempted suicide in gay and bisexual youth. *Pediatrics*, 87, pp. 869–875.
- RICHARDSON, DIANE (2004) Locating Sexualities: From Here to Normality. *Sexualities*, 7(4), pp. 391–411.
- RIVERS, IAN (2000) Social exclusion, absenteeism and sexual minority youth. *Support for Learning*, 15(1), pp. 13–18.
- ROFFMAN, DEBORAH M. (2000) A Model for Helping Schools Address Policy Options Regarding Gay and Lesbian Youth. *Journal of Sex Education and Therapy*, 25(2–3), pp. 130–136.
- RYAN, CAITLIN & IAN RIVERS (2003) Lesbian, gay bisexual and transgender youth: victimization and its correlates in the USA and UK. *Culture, Health & Sexuality*, 5(2), pp. 103–119.
- TAKÁCS JUDIT (2004) A transzsexuális emberek útjai. In: TAKÁCS J. (szerk.) *A lélek műtétei*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, pp. 55–150.
- TALBURT, SUSAN (2004) Constructions of LGBT Youth: Opening Up Subject Positions. *Theory Into Practice*, 43(2), pp. 116–121.
- VINCKE, JOHN & PETER STEVENS (1999) *Een beleidsgerichte algemene survey van Vlaamse homoseksuele mannen en vrouwen. Basisrapport*. Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap – Universiteit Gent, Cel Gelijke Kansen/Vakgroep Sociologie.
- YOUNG, IRIS MARION (1990) *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, Princeton University Press.
- YOUNG, IRIS MARION (2000) *Inclusion and Democracy*. Oxford, Oxford University Press.
- ZIMMERMAN, BONNIE (szerk.) (2000) *Lesbian Histories and Cultures: An Encyclopedia*. New York & London, Garland.